Wielka kartografia

Zorganizowaną przez AGAD w Warszawie wystawę „Wielka kartografia małych miast XVII-XIX wieku” można zwiedzać do 24 czerwca. Najciekawsze eksponaty przedstawia dr Henryk Bartoszewicz – autor scenariusza i kurator wystawy.

Henryk Bartoszewicz

Najstarsze zachowane mapy wielkoskalowe miast Rzeczypospolitej z XVI i XVII w. to głównie kartografika dużych ośrodków: Gdańska, Krakowa, Warszawy i Wilna. Wśród nielicznych map małych miast dominują plany powstałe w okresie wojen prowadzonych na terytorium Rzeczypospolitej, obecnie znajdujące się głównie w zbiorach archiwów, bibliotek i muzeów szwedzkich. Do najcenniejszych należy dzieło Fryderyka Getkanta *Topographica practica* dedykowane królowi Władysławowi IV. Zawiera ono m.in. wykonane w latach 1634-35 plany Tczewa, Grudziądza, Gniewu, Nowego, Pilawy i Pucka. Ważne miejsce w dziejach kartografii miast polskich zajmują mapy wielkoskalowe sporządzone podczas wojny lat 1655-60 przez szwedzkiego kartografa i rysownika – generała Erika Jönssona Dahlbergha. W zbiorach Biblioteki Królewskiej w Sztokholmie (Kungliga Biblioteket) przechowywany jest oprawny wolumin kopii prac tego wybitnego szwedzkiego inżyniera wojskowego wykonanych przez autora i przeznaczonych do reprodukowania w dziele Samuela Pufendorfa *De rebus a Carolo Gustavo Sveciae rege gestis commentariorum*

małych miast

1. Plan sytuacyjny Golubia i Nowego Miasta Lubawskiego, oryginał 1655 r., kopia 1696 r., Erik Jönsson Dahlbergh, ok. 1:6000, wyd. Samuel Pufendorf, De rebus Carolo Gustavo Sveciae Rege gestis commentariorum libri septem /.../, Norimbergae 1696, między: s. 116/117

libri septem elegantissimis tabulis aeneis exornaticum triplici indice, które zostało opublikowane w Norymberdze w 1696 r. Oprócz widoków i planów miast dużych obejmuje ono także kartografika: Brodnicy, Brześcia Kujawskiego, Brześcia Litewskiego, Gniewu, Gniezna, Golubia, Nowego Dworu Mazowieckiego, Nowego Miasta Lubawskiego (Nowego Miasta nad Drwęcą), Pińczowa, Pułtuska, Sandomierza i Ujazdu. Natomiast w szwedzkim Archiwum Narodowym (Riksarkivet) znajdują się oryginały wielu prac Dahlbergha. Niektóre ze skartowanych przez niego miast mają też w zbiorach szwedzkich wcześniejsze rękopiśmienne mapy innych autorów, w tym Brodnica (1628 r.), Gniew (1626 r.) i Pułtusk (1634 r.).

Na mapach wielkoskalowych Dahlbergha dominują te elementy treści, które były przydatne podczas operacji wojskowych. Szczegółowo przedstawiono na nich wszelkiego rodzaju fortyfikacje, zarówno dawne, jak i budowane w pierwszej połowie XVII w. Na niektórych mapach wyrysowano projektowane obiekty forteczne. Oznaczano także ważniejsze budowle w granicach fortyfikacji, sieć drożną i hydrograficzną oraz ukształtowanie terenu, co było ważne z punktu widzenia działań militarnych. Zarówno rękopiśmienne prace kartograficzne z okresu drugiej wojny polsko-szwedzkiej, jak i mapy zamieszczone w dziele Pufendorfa zawierające reprodukcje kartografików z tego okresu, głównie autorstwa Dahlbergha, są niezwykle ważnym źródłem z punktu widzenia nie tylko badaczy dziejów kartografii, ale także historyków miast polskich. Wartość dzieła Pufendorfa polega m.in. na tym, że w wielu przypadkach zawiera ono najstarsze plany miast i twierdz polskich, między innymi Golubia i Nowego Miasta Lubawskiego (to dosyć wyjątkowy przypadek mapy wielkoskalowej ukazującej na jednym arkuszu opracowanie kartograficzne dwóch miast – ryc. 1). Obraz niektórych miast i budowli fortecznych Dahlbergh utrwalił nie tylko jako pierwszy, ale także jako ostatni, ponieważ uległy one zniszczeniu w czasie potopu szwedzkiego (np. zamek w Kruszwicy) bądź innych wojen.

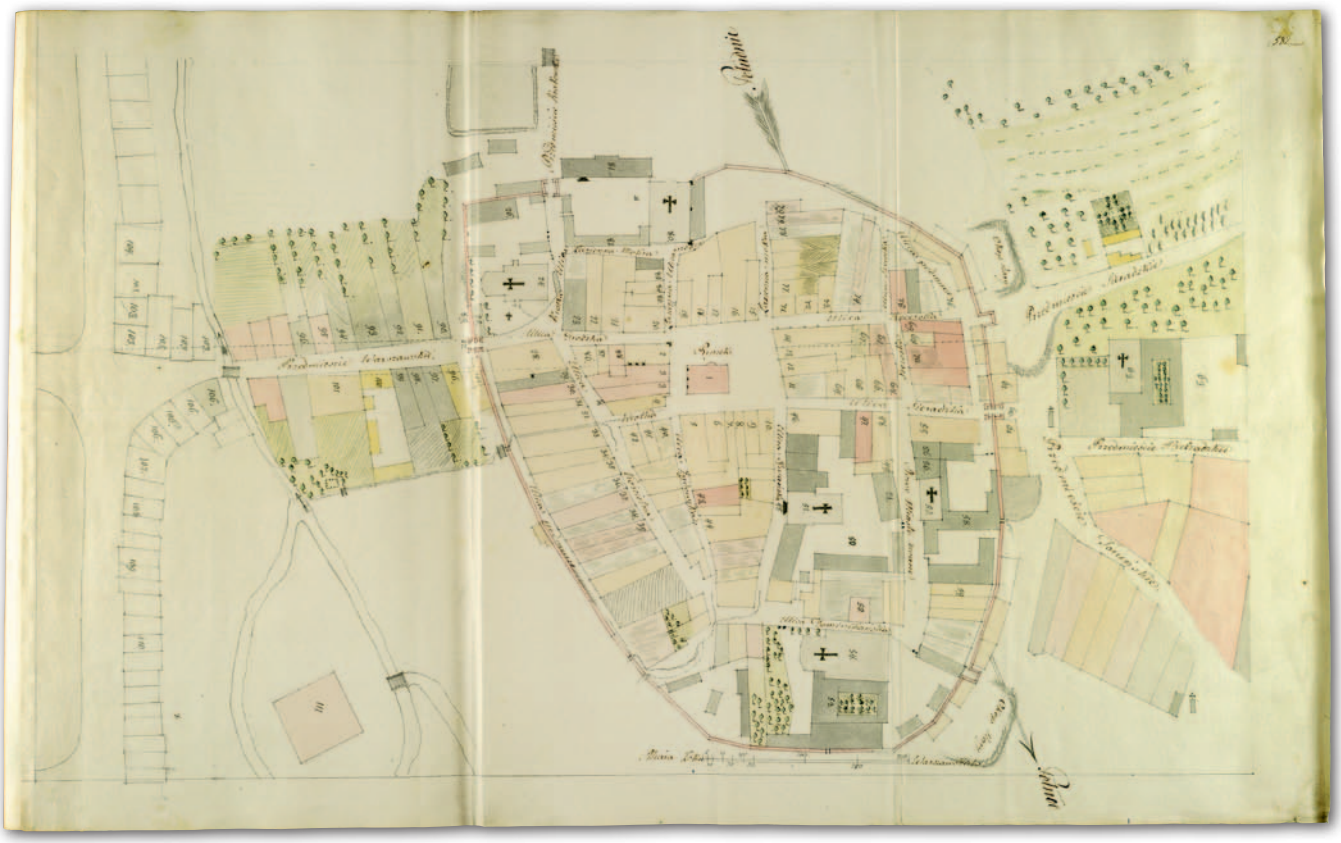
2. Plan półperspektywiczny Skawiny, 1663 r., profesor Akademii Krakowskiej, geometra Jan Gostumiowski, rękopis wielobarwny, brak skali, 68,5 x 42 cm, Archiwum Narodowe w Krakowie, Zb. Kart VI-426

W zbiorach polskich XVII-wieczne wielkoskalowe mapy małych miast są rzadkością. Z pierwszej połowy XVII w. zachowały się kartografika dotyczące kopalni soli i miasta Wieliczki, które powstały na podstawie przeprowadzonych w latach 1631-38 pomiarów geometry wielickiego Marcina Germana. Oprócz planów trzech poziomów kopalni została sporządzona także mapa miasta. W zbiorze kartograficznym Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka przechowywane są nie tylko doskonałe pod względem geodezyjnym oryginały prac Germana, ale również ich miedzioryty wysztychowane w 1645 r. przez rytownika i kartografa gdańskiego Wilhelma Hondiusa. Natomiast w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie znajduje się półperspektywiczny wielobarwny rękopiśmienny plan Skawiny sporządzony w 1663 r. przez profesora Akademii Krakowskiej, geometrę Jana Gostumiowskiego (Archiwum Narodowe w Krakowie, Zb. Kart VI-426 – ryc. 2).

Do grupy najstarszych miejskich map wielkoskalowych należy także zaliczyć rękopiśmienny projekt urbanistyczny założenia miasta na terenie Ujazdowa – będącego od 1674 r. własnością marszałka wielkiego koronnego Stanisława Herakliusza Lubomirskiego – sporządzony w kwietniu 1699 r. w skali około 1:1600. Autorem planu był najprawdopodobniej Tylman z Gameren. Miasto miało powstać na terenie wsi Ujazdów (Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, Gabinet Rycin, Inw. GR 6942).

Grupa planów małych miast Rzeczypospolitej epoki saskiej w zbiorach polskich jest także nieliczna. Kilka z nich zasługuje na uwagę, zwłaszcza te mniej znane i rzadko wykorzystywane przez badaczy dziejów kartografii, jak np. plan Bolimowa z 1745 r. autorstwa Michała Nagrodzkiego w skali około 1:2500. Obejmuje on zasięgiem miasto, wójtostwo i Wieś Bolimowską. Ten dokument kartograficzny został sporządzony w celu przedłożenia go sądowi asesorskiemu (AGAD, Archiwum Radziwiłłów z Nieborowa, Akta majątkowe i gospodarcze dawniejsze, 108).

W połowie XVIII w. powstała także mapa Łańcuta i okolic nieznanego autora w skali około 1:4900. Mimo prymitywnego przedstawienia zabudowy – symbolami rysunkowymi – plan posiada bogatą treść dotyczącą zagospodarowania skartowanego terenu (AGAD, Archiwum Potockich z Łańcuta, 4633). Dwie kolejne mapy z tej epoki znajdują się w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie. W połowie lat 60. XVIII w. powstał niedatowany plan Jarosławia (woj. krakowskie) będącego wówczas własnością rodu Czartoryskich. Autorem jest znakomity geometra królewski Antoni Ditiuk Ję-

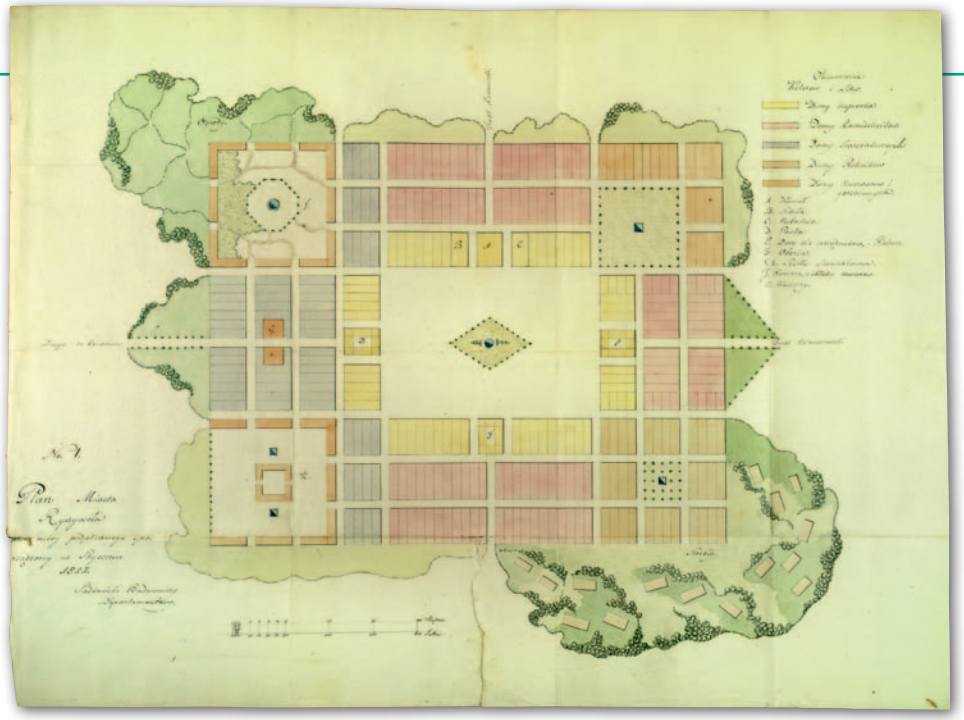

drzejewski. Tę mapę wielkoskalową wykonano w skali około 1:3650 (Archiwum Narodowe w Krakowie, Zb. Kart. VI-97). Nieco starsza jest mapa rysunkowa Niżankowic sporządzona przez nieznanego autora w 1759 r. (Archiwum Narodowe w Krakowie, Zb. Kart. VI-578).

Fundamentalnym rękopiśmiennym dziełem kartograficznym z epoki saskiej jest sporządzony w 1765 r. *Plan von denen in Prag liegenden Königlichen, Fürstlich-Bischöflichen, Geistlichen zum Capitel gehörigen und adelichen Gründen, Plätzen und Feldern bis an die Grentze von Targówek* (ukazane na nim Praga, Skaryszew i Golędzinów były wówczas samodzielnymi miejscowościami). Jego autorem jest jeden z najwybitniejszych geometrów i kartografów XVIII w. Maciej Deutsch. Ta piękna i wielobarwna mapa została wykonana w skali około 1:1630. Dokładne prace pomiarowe pozwoliły na oznaczenie na niej granic poszczególnych miasteczek, wsi i posiadłości, rozgraniczenia jurydyk praskich od Targówka oraz granic między Pragą a Skaryszewem z południowej i Golędzinowem z północnej strony. Linia okopów z 1770 r. została wykreślona później i najprawdopodobniej nie ręką Deutscha (Instytut Sztuki PAN, Zbiory fotografii i rysunków pomiarowych nr inw. 7523).

Rozwój kartografii w Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVIII w. zaowocował wzrostem liczby wielkoskalowych map miast. Prowadzone do połowy lat 60. XVIII w. prace w zakresie porządkowania miast uległy zasadniczej zmianie w czasie panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego. W celu uzdrowienia ich ustroju i gospodarki powołane zostały do życia Komisje Boni Ordinis (Komisje Dobrego Porządku), które miały się zająć sprawami finansowymi i własności gruntów. Jednym z najważniejszych ich zadań było przygotowanie map niezbędnych do uporządkowania gospodarki miast. Z inicjatywy i pod nadzorem komisji powstały opracowania zarówno ośrodków większych (Krakowa, Lublina, Lwowa i Poznania), jak i mniejszych (Kalisza, Sandomierza, Włocławka i Wschowy). W zasobie AGAD znajduje się oryginał mapy wielkoskalowej Włocławka wykonanej w 1787 r. przez królewskiego geometrę przysięgłego Marcina Sitza w skali około 1:6000 (AGAD, Zb. Kart. 48-11). Natomiast plan Kalisza z 1785 r. autorstwa A. Politalskiego znany jest tylko z dużo późniejszej drukowanej wielobarwnej kopii Ottomara Wollego z 1878 r. w skali około 1:3800 znajdującej się w Archiwum Narodowym w Krakowie (Zb. Kart. VI-410).

3. Plan sytuacyjny Piotrkowa, 1786 r., naczelny architekt Rzeczypospolitej Dominik Merlini ok. 1:1270, rękopis wielobarwny, 60 x 37 cm, AGAD, Zbiór Popielów, 204, s. 582

4. Projekt nowego założenia Ryczywołu sporządzony w związku relokacją miasta, 1811 r., budowniczy departamentu radomskiego Józef Sadkowski, ok. 1:3100, rękopis wielobarwny 45,7 x 60,5 cm, AGAD, KRSW, 2816, s. 105

Zachowała się także w oryginale grupa map małych miast Rzeczypospolitej z epoki stanisławowskiej sporządzanych najczęściej do celów fiskalnych lub sądowych. Interesująca, o bogatej treści jest mapa Korsunia (nad rzeką Roś) sporządzona w 1789 r. przez geometrę Franciszka Goszczyckiego w skali około 1:5200. Mapa ta ma charakter planu regulacyjnego. Obok istniejącej zabudowy naniesiono na niej także domy projektowane (AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego XLVI, nr 4, s. 230). Godna uwagi jest mapa wielkoskalowa Piotrkowa Trybunalskiego z 1786 r. – prawdopodobnie autorstwa naczelnego architekta Rzeczypospolitej Dominika Merliniego w skali około 1:1270 – ukazująca miasto i jego przedmieścia (AGAD, Zbiór Popielów, 204, s. 582) – ryc. 3.

Wśród XVIII-wiecznych kartografików małych miast Korony zachowały się aż trzy plany Dźwinogrodu z 1776 r. (woj. ruskie, ziemia lwowska). Zasługują one na wyróżnienie zarówno ze względu na doskonałą technikę wykonania, jak i osobę autora, wspomnianego już królewskiego geometrę przysięgłego Antoniego Ditiuk Jędrzejewskiego. Dwie z tych map znajdujące się w zasobie AGAD zostały sporządzone w 1776 r. w skali około 1:4800. Na jednej z nich przedstawiono Dźwinogród oraz dwie sąsiednie wsie Horodysławice i Kocurów (AGAD, Zb. Kart. 461-19). Druga obejmuje większe terytorium, bo obok Dźwinogrodu miasto Mikołajów oraz wsie: Głuchowice, Horodysławice, Podsosnów i Gaje (AGAD, Zb. Kart 461-20). Na obydwu oznaczono twierdzę. Trzecia z map Dźwinogrodu – obejmująca miasto i jego grunty oraz folwark i twierdzę – wykonana w skali około 1:2500 jest przechowywana w zbiorach Archiwum Narodowego w Krakowie (Zb. Kart. VI-64).

Trzeci rozbiór Polski i utrata niepodległości przerwały działalność państwa, w tym także instytucji zajmujących się regulacją i przebudową miast oraz sprawami porządkowymi, którym towarzyszyło sporządzanie map. Miasta polskie od tego momentu podlegały prawu i polityce miejskiej państw zaborczych. Położone na terenach peryferyjnych Rosji, Prus i Austrii nie były przedmiotem szczególnego zainteresowania ich władz. Większość map wielkoskalowych miast polskich sporządzonych w zaborze austriackim i pruskim do 1806 r. to plany sytuacyjno-regulacyjne, m.in. Dobrzynia nad Wisłą, Dobrzynia nad Drwęcą, Gostynina, Lipna, Płocka, Rypina i Szadka. Wykonywano je głównie do celów własnościowych i fiskalnych. Niektóre miały stanowić podstawę projektowanych regulacji, jak np. plany Płocka z 1793 i 1798 r. Część map była rodzajem kartografików inwentaryzacyjnych, które powstały bądź w przypadku zmiany właściciela, jak plan Pułtuska z 1803 r. czy Wiskitek z 1802 r., bądź zmiany obszaru, jak plan Rawy Mazowieckiej z 1799 r. obejmujący miasto w jego nowych granicach, w które włączono osadę żydowską oddzieloną od Rawy rzeką Rylsk.

Większość prac pomiarowych i projektowych prowadzonych w miastach Księs-

twa Warszawskiego dotyczyła obiektów fortecznych. Działania w tym zakresie podjęto w Modlinie, Pradze, Serocku, Sandomierzu, Toruniu i Zamościu. Wyjątkowo interesującą grupę kartografików z tego okresu stanowią mapy Ryczywołu sporządzone w związku z powstałym w 1811 r. projektem przeniesienia tego miasta położonego na niskim, zalewowym brzegu Wisły u ujścia Radomki o 2 km na południowy zachód. Pierwszy projekt założenia nowego miasta z 11 lutego 1811 r. opracował budowniczy departamentu radomskiego Józef Sadkowski w skali około 1:3100 (AGAD, KRSW, 2816, s. 105 – ryc. 4). Autor ten przygotował także rysunki architektoniczne ratusza, domów mieszkalnych, kaplicy i poczty w translokowanym mieście. Kolejne prace projektowe wykonał geometra Księstwa Warszawskiego Tomasz de Wiernek (Wernicke). W 1813 r. sporządził on najpierw plan inwentaryzacyjny miasta (AGAD, KRSWiP, 2816, s. 183), a następnie projekt nowego jego założenia, który został zatwierdzony 1 listopada 1813 r. (AGAD, KRSWiP, 2816, s. 184). Plan ten był podstawą opracowanego już w okresie Królestwa Polskiego doby konstytucyjnej nowego projektu przeniesienia Ryczywołu, zatwierdzonego przez Komisję Rządową Spraw Wewnętrznych i Policji w 1818 r. i zrealizowanego przed 1824 r.

W końcu 1815 r. władze Królestwa Polskiego utworzonego na mocy decyzji kongresu wiedeńskiego podjęły działania zmierzające do uporządkowania, regulacji i odbudowy ze zniszczeń wojennych miast pozostających w granicach nowego państwa. Wydarzeniem przełomowym w prowadzeniu tych prac było ustanowienie 4 stycznia 1820 r. Komisji Miast w strukturze Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji. Komórka ta miała nadzorować prace pomiarowe i kartograficzne. Jej urzędnicy opracowali nową instrukcję pomiarową, ogłoszoną 2 września 1820 r. Natomiast kolejna instrukcja pomiarowa przygotowana przez Komisję Miast weszła w życie 28 marca 1823 r. i obowiązywała do lat 40. XIX w. Dokument ten przewidywał opracowanie dla każdego miasta dwóch map. Jedna (w skali 1:1500) miała być mapą obszaru zabudowanego, z zaznaczeniem działek, zabudowań, ulic i placów, a druga (w skali 1:5000) – mapą gruntów miejskich, m.in. ogrodów, pól i pastwisk.

Dla niektórych miast Królestwa Polskiego nie sporządzono map przewidzianych w instrukcji z 1823 r. Zamiast tworzyć nowe mapy, władze miejskie wykorzystywały kartografika pochodzące z czasów przedrozbiorowych bądź z okresu okupacji pruskiej, mające najczęściej inną skalę niż zalecana przez Komisję Miast. Często także uwierzytelniano i aktualizowano pruskie mapy, które w latach 20. i 30. XIX w. służyły jako podkład planów regulacyjnych, jak to miało miejsce w przypadku planu sytuacyjno-regulacyjnego Bobrownik z 1820 r. (AGAD, Zb. Kart. 186-17). Natomiast najstarsze zachowane plany miast Królestwa Polskiego doby konstytucyjnej zostały sporządzone w pierwszych latach jego istnienia, jeszcze przed wydaniem w 1820 r. pierwszej instrukcji w sprawie sporządzania map.

5. Plan sytuacyjno-regulacyjny Szadka, 1824 r., mierniczy przysięgły i patentowany Wilhelm Bergemann, ok. 1:1500, rękopis wielobarwny, 118 x 99 cm, AGAD, Zb. Kart. 184-3

W części miast Królestwa Polskiego, mimo posiadania wcześniejszych map ogólnych, skrupulatnie wykonywano zalecenia Komisji Miast. Doskonałym przykładem jest Szadek, o czym świadczy jego spuścizna kartograficzna z lat 1808-38. *Mappa pomiarowa terytorium miasta powiatowego Szadek* sporządzona w 1824 r. przez mierniczego przysięgłego i patentowanego Wilhelma Bergemanna w pełni odpowiada wymogom instrukcji z 1823 r. Została sporządzona w skali około 1:1500 na karcie papierowej o wymiarach 118,8 x 99 cm (AGAD, Zb. Kart. 184-3 – ryc. 5). W 1826 r. W. Bergemann sporządził, zgodnie z zaleceniami instrukcji Komisji Miast, także mapę okolic Szadka, przedstawiającą grunty miejskie. *Mappa pomiarowa realności do miasta Szadek należących* jest rękopisem wielobarwnym, wyrysowanym na karcie papierowej o wymiarach 112,7 x 160,2 cm w skali 1:5000 (AGAD, Zb. Kart. 195-20). Władze miejskie dysponowały ponadto dokładnym dziełem kartograficznym z okresu pruskiego zatytułowanym *Plan von der gehaltenen speciellen Vermessung der königlichen immediat Stadt Szadek*, sporządzonym w 1808 r. przez konduktora pruskiego Weicherta (na podstawie pomiarów z lat 1805-06) na arkuszu papieru o wymiarach 118 x 145 cm w skali około 1:5000 (AGAD, Zb. Kart. 486-19).

Spośród map wielkoskalowych z okresu Królestwa Polskiego doby konstytucyjnej na uwagę zasługują plany miast wówczas lokowanych. Wpływ na rozwój sieci miast, zwłaszcza w zachodniej części Królestwa Polskiego, miały inwestycje w przemyśle włókienniczym. W latach 1815-30 prawa miejskie w tym rejonie otrzymało sześć ośrodków: Babiak, Ozorków, Aleksandrów, Zduńska Wola, Konstantynów i Tomaszów Mazowiecki. Układ nowych miast cechowała regularna, prostokątna sieć ulic, stosunkowo duże działki (niekiedy połączone z ogrodami) i jednolitość zabudowy. Centrum stanowiły prostokątne place, przy których wznoszono zazwyczaj ratusz, kościół i murowane kramy.

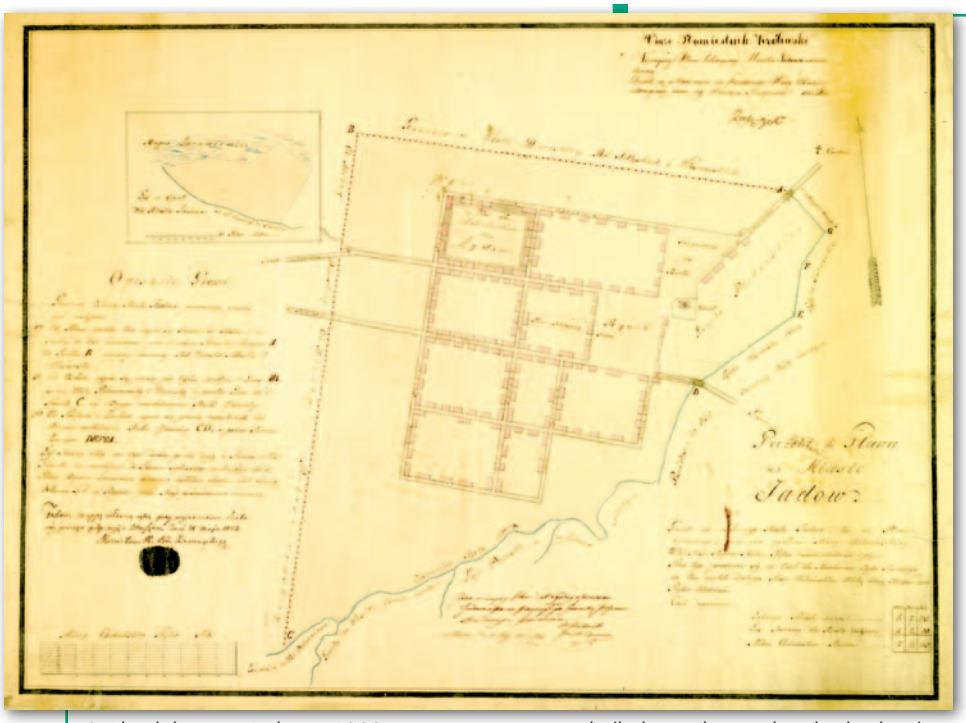
W latach 20. XIX w. miasta w Królestwie Polskim lokowano nie tylko na zachodzie. Stanisław Zamoyski, który w 1820 r. otrzymał dobra ja-

dowskie i kołodziąskie jako rekompensatę za Zamość przejęty przez rząd w celu rozbudowania fortyfikacji, trzy lata później uzyskał prawa miejskie dla wsi Jadów (woj. warszawskie, powiat miński). Zachował się plan lokacyjny tego miasta pt. *Projekt do planu na miasto Jadów* sporządzony na podstawie pomiaru geometry Goeppnera wykonanego przed 15 maja 1823 r. (w tym dniu w Warszawie plan został poświadczony przez H. Rakowskiego). 21 maja 1823 r. pieczęć odcisnął i podpis na planie złożył właściciel miasta, a 19 sierpnia na posiedzeniu Rady Administracyjnej plan podpisał namiestnik Królestwa Polskiego generał Józef Zajączek (AGAD, Zb. Kart. 46-8, ark. 1 – ryc. 6).

Prowadzone w latach 1815-30 prace pomiarowe, regulacyjne i kartograficzne w miastach Królestwa Polskiego przerwał wybuch powstania listopadowego. W latach 30., a zwłaszcza 40. i 50. XIX w. liczba sporządzanych map, w tym ogólnych planów urbanistycznych, zarówno sytuacyjnych, jak i regulacyjnych, uległa zmniejszeniu. Po 1831 r. nastąpiła także likwidacja lub ograniczenie działalności instytucji prowadzących prace w zakresie pomiarów i kartowania miast.

Odrodzenie kartografii miejskiej na ziemiach polskich zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym rozpoczęło się dopiero w latach 60 XIX w. W powstawaniu nowych ogólnych planów urbanistycznych mniejszych miast główną rolę odegrała tzw. reforma miejska. W wyniku prac pro-

6. Plan lokacyjny Jadowa, 1823 r., geometra przysięgły (były pruski inspektor budowlany) Goeppner, ok. 1:2950, rękopis wielobarwny, 80,5 x 60 cm, AGAD, Zb. Kart. 46-8 ark. 1

wadzonych przez Komitet Urządzający w Królestwie Polskim i powoływane przez niego wyspecjalizowane komisje przygotowano projekt reformy miejskiej, który stanowił podstawę ukazu cara Aleksandra II z 1 czerwca 1869 r. Na mocy tego dokumentu w latach 1869-70 zamieniono na osady 336 miast w Królestwie Polskim, a ponadto w 1880 r. na osadę przemianowano Zawichost w powiecie sandomierskim i Górę Kalwarię w powiecie grójeckim. Prawa miejskie zachowało 114 miast, do których dołączyły jeszcze Sosnowiec (w 1902 r.) i Puławy (w 1906 r.).

W latach 70. w ramach reformy miejskiej przystąpiono do pomiaru miast położonych na ziemiach Królestwa Polskiego, których celem było opracowanie planów regulacyjnych. Proces ich powstawania był dosyć długi, ponieważ po pomiarze wykonywano najpierw mapę inwentaryzacyjną, a następnie tworzono projekt regulacji. Wszystkie te kartografika sporządzano wielobarwną techniką rękopiśmienną w skali 1:4200 w miarach rosyjskich. Produktem finalnym był plan regulacyjny wykonywany w dwóch egzemplarzach. Mapy były wysyłane do Petersburga, gdzie musiały uzyskać akceptację Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, a następnie podpis cara. Plany regulacyjne miast polskich zaboru rosyjskiego tworzono do 1914 r.

Nie wszystkie miasta Królestwa zostały wówczas pomierzone i skartowane. Ponadto zachowała się tylko część z wykonanych wówczas planów, np.: Hrubieszowa (1880 r.), Kolna (1886 r.), Łowicza (1883 r.), Łodzi (1873 r.), Makowa Mazowieckiego (1876 r.), Ostrołęki (1886 r.), Ostrowi Mazowieckiej (1878 r.), Piotrkowa Trybunalskiego (1878 r. i 1884 r.), Sochaczewa (1896 r.), Szczuczyna (1886 r.) i Tomaszowa Mazowieckiego (1888-89 r.). W przypadku niektórych miast, m.in. Makowa i Ostrołęki, zachowane mapy wyznaczały kolejne etapy powstawania planu regulacyjnego.

Na wystawie zorganizowanej przez AGAD zaprezentowano mapy wielkoskalowe małych miast Rzeczypospolitej, mniej znane i rzadziej pokazywane. Wystawa składa się z dwóch części. Pierwszą stanowią oryginały z zasobu Archiwum Głównego Akt Dawnych (26 map), natomiast drugą – przedstawione na planszach kopie map ze zbiorów AGAD, Archiwum Narodowego w Krakowie i Archiwum Państwowego w Warszawie (18 map). Wśród eksponatów znalazły się panoramy miast stanowiące ważne źródło do poznania przestrzeni miejskiej, mimo że nie zalicza się ich do prac kartograficznych. Do tej grupy należy XVII-wieczny półperspektywiczny plan Skawiny (ryc. 2).

XVII wiek reprezentują na wystawie prace szwedzkiego kartografa i rysownika, generała Erika Jönssona Dahlbergha reprodukowane w dziele historyka i wydawcy Samuela Pufendorfa. Są to plany dwóch miast ziemi chełmińskiej Golubia i Nowego Miasta (ryc. 1). Z epoki saskiej na wystawie znajdują się plany Bolimowa, Łańcuta i Jarosławia. Nieco liczniejsza jest reprezentacja map z okresu panowania Stanisława Augusta, wśród których należy wyróżnić plany Korsunia i Włocławka z projektami regulacji. Szczególnie interesujące – głównie ze względu na osoby autorów i doskonałą technikę – są: mapa Dźwinogrodu wykonana przez królewskiego geometrę przysięgłego Antoniego Ditiuk Jędrzejewskiego i mapa Piotrkowa Trybunalskiego autorstwa naczelnego architekta Rzeczypospolitej Dominika Merliniego (ryc. 3).

Najwięcej jest na wystawie kartografików XIX-wiecznych, jak np. plany sytuacyjne i sytuacyjno-regulacyjne miast sporządzane po III rozbiorze Rzeczypospolitej przez geometrów pruskich: Dobrzynia nad Drwęcą, Dobrzynia nad Wisłą, Łęczycy, Płocka i Rawy. Z okresu Księstwa Warszawskiego na uwagę zasługuje grupa trzech planów Ryczywołu, które powstały w związku z projektowaną relokacją miasta. Najliczniej na wystawie reprezentowane są mapy wielkoskalowe z okresu Królestwa Polskiego doby konstytucyjnej. Pokazano plany sytuacyjne i sytuacyjno-regulacyjne Bobrownik, Góry, Kalisza, Poddębic, Szadka (ryc. 5), Warty i Wyszogrodu. Unikatową dla tego okresu grupę kartografików lokacyjnych reprezentują mapy Ozorkowa i Jadowa (ryc. 6). Ostatnią chronologicznie grupę wystawianych kartografików stanowią mapy powstałe w związku z tzw. reformą miejską na ziemiach Królestwa Polskiego lat 1869-70.

Dr Henryk Bartoszewicz
kierownik Oddziału Kartografii AGAD

Wystawa „Wielka kartografia małych miast XVII-XIX wieku" zorganizowana przez AGAD w Warszawie w gmachu przy ul. Długiej 7 (dawny Pałac Raczyńskich) czynna jest w dniach 6-24 czerwca 2016 r.

Literatura:
- Bartoszewicz A., Obraz kartograficzny Szadku w XIX w., „Biuletyn Szadkowski", t. 8, 2008;
- Bartoszewicz A., Bartoszewicz H., Kartografia miast Mazowsza i ziemi dobrzyńskiej do końca XIX wieku, Warszawa-Pułtusk 2006, wydanie 2 poprawione i uzupełnione, Warszawa-Pułtusk 2012;
- Bartoszewicz H., Przełom w kartowaniu przestrzeni miejskiej. Wielkoskalowe mapy miast Królestwa Polskiego doby konstytucyjnej 1815--1830, w: Z dziejów kartografii, t. XVII: Kamienie milowe w kartografii, pod red. J. Ostrowskiego i P.E. Weszpińskiego, Warszawa 2013;
- Bartoszewicz H., Z dziejów kartografii Mazowsza i ziem sąsiednich XVII- XX wieku, Warszawa-Pułtusk 2012;
- Staszewski K., Plany i pomiary miasta Płocka oraz gruntów podmiejskich od roku 1793 do lat ostatnich, Płock 1938;
- Stoksik J.M., Geometrzy małopolscy do końca XVIII wieku. Z dziejów geodezji i kartografii wielkoskalowej w Polsce, Kraków 2013;
- Stoksik J.M., Plany i widoki miast z okresu I Rzeczypospolitej w zasobie Archiwum Państwowego w Krakowie i ich twórcy, w: Z dziejów kartografii, t. XV: Dawna kartografia miast, pod red. J. Ostrowskiego i P.E. Weszpińskiego, Warszawa 2011.